

КОМЕНТАРИ

Проф. д-р Хенрик Егберт*, доц. д-р Теодор Седларски**

ОСНОВИ НА СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА: ДЖЕЙМС БЮКЯНЪН И КОНСТИТУЦИОННАТА ИКОНОМИКА

Накратко е представена концепцията на конституционната икономика, която може да се разглежда като подобласт на теорията на обществения избор. Общественият избор и конституционната икономика са тясно свързани с името на Джеймс Бюкянън, който заедно със свои съавтори през 50-те години на миналия век поставя началото на теорията на обществения избор, а през 80-те години – и на конституционната икономика. При последната фокусът е върху избора на правилата, например конституционната рамка на обществото, която структурира социалния ред. Изборът на правила се моделира под формата на актове на размяна в политическия процес.¹

Ключови думи: нова политическа икономия; рационален избор; конституционна икономика; теория на обществения избор; търсене на ренти; Джеймс Бюкянън

Джеймс Бюкянън е сред най-популярните представители на школата на новата политическа икономия (англ. new political economy). Смятан е за един от създателите на теорията на обществения избор (public choice theory) и основател на т.нар. конституционна икономика (constitutional economics). Конституционната икономика анализира политическите правила от икономическа перспектива. Под конституция се има предвид именно йерархичната система от правила в дадено общество. Представеното изследване е фокусирано върху подхода на конституционната икономика, като задачата ни е да скицираме основните характеристики на това съвременно изследователско поле в икономическата наука.

* Университет за приложни науки Анхалт – Бернбург, Германия, henrik.egbert@hs-anhalt.de

¹ Prof. Henrik Egbert, PhD, Assoc. Prof. Teodor Sedlarski, PhD. THE FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY ECONOMICS: JAMES BUCHANAN AND CONSTITUTIONAL ECONOMICS. *Summary:* We provide a short introduction into the concept of Constitutional Economics. This approach is a subfield within Public Choice Theory. Public Choice and Constitutional Economics are closely related to the name of James Buchanan who, together with his colleagues, initiated Public Choice Theory in the 1950's and Constitutional Economics in the 1980's. The latter emphasizes the choice of these rules, e.g. the constitutional framework of a society that structures social order. The choice of rules is modeled as acts of exchange in the political process. *Keywords:* new political economy; rational choice; constitutional economics; Public Choice Theory; rent-seeking; James Buchanan.

Конституционната икономика може да се разглежда като подобласт на теорията на обществения (публичния) избор. Докато теорията на публичния избор изследва политическото поведение при дадени правила, конституционната икономика анализира избора на правила за политиката. Наред с това тя разглежда политическия процес като пространство на размяна и свързва тази социална арена с общите принципи на икономическата теория.

Бюкянън и теорията на обществения избор

Джеймс МакГил Бюкянън (James McGill Buchanan, 1919-2013 г.) следва политология и икономика в Тенеси (вж. за кратък биографичен обзор Wagner, 2017, р. 1-24, а за дейността му в младежките години вж. MacLean, 2017, р. 29-44). Продължава университетското си обучение след края на Втората световна война и защитава дисертация по икономика през 1948 г. в Чикагския университет. Сред професорите му в университета са Франк Найт и Милтън Фридман. Особено трайно въздействие върху Бюкянън оказва Найт, който се превръща и в негов ментор. Идеите на Бюкянън са формирани и под влиянието на Кнут Виксел, който формулира принципа на единогласието за ефективността при политическото създаване на правила с повече от двама актьори (Wicksell, 1896). Съгласно този принцип доброволната подкрепа на всички членове на дадена група или поне неотхвърлянето от тяхна страна може да се разглежда като водещо до подобрене на обществените правила. Още през тези ранни години в Чикаго Бюкянън успява да изгради лична дистанцираност както към икономическия елит на американското Източно крайбрежие (срв. с MacLean, 2017, р. 29-32), така и към традиционните икономически подходи за анализ на публичните финанси (Buchanan, 1949; срв. с Wagner, 2017). Именно тази дистанцираност допринася по-късно за развитието на неговата нормативна финансова теория (Pies, 2016; Buchanan, 1987).

След като сменя позиции в няколко университета, Бюкянън е избран за професор в Университета на Вирджиния (1956-1968 г.), а впоследствие остава сътрудник само на Политехническият институт (Virginia Polytech Institute, 1969-1983 г.). По-късно той е назначен за директор на Центъра за изследване на обществения избор в Университета Харис и от 1983 г. до смъртта си е професор в Университета Джордж Мейсън. В Университета на Вирджиния Бюкянън разполага с голяма академична свобода систематично да развива своята изследователска програма, свързана с теорията на обществения избор, в сътрудничество с водещите представители на това ново за 50-те години на XX век научно направление. Поради дългогодишната дейност на Бюкянън в този университет утвърденият с неговото ключово участие подход за икономически анализ на политическите структури става известен като „вирджинска школа“ (*Virginia School*) (срв. с Congleton, 2002; MacLean, 2017, р. 45-56; Wagner, 2017, р. 25-56; Седларски, 2011а).

Подходът на Бюкяън често е интердисциплинарен и ориентиран към обществените науки, което се дължи на първоначалното му образование като политолог, както и на това, че той почти категорично отхвърля чисто математическата позитивна икономика, развивана от Фридман в Чикаго. Бюкяън се застъпва за приложението на икономическите модели в обществено-политически контекст – една от целите му е да обясни смислено политическите процеси и да ги представи като разбираеми и логични. Ето защо неговите приноси са многостранни и покриват съдържателно теми, които се превръщат в сърцевината на теорията на обществения избор (вж. на български език Бюкяън, 1991; Браун, Джаксън, 1998; Седларски, 2013, с. 170-182; Седларски, Димитрова, 2016; Седларски, 2011а; 2011b; срв. с Беев, 2017, с. 9-52).

Към най-важните и най-известните разработки на Бюкяън могат да се причислят публикации по темата за поведението на избирателя, по проблемите, засягащи разкриването на предпочитанията в политическия процес, търсенето на ренти (*rent-seeking*), данъчното облагане, публичния дълг, растежа на държавните бюджети, дебата около федерализма и училищните такси. Много от тези произведения са написани в сътрудничество с водещи представители на теорията на публичния избор като Джофри Бренан (Geoffrey Brennan), Робърт Толисън (Robert Tollison) и Гордън Тълк (Gordon Tullock) (срв. с юбилейното есе за Бюкяън от Brennan et al., 2002).

През 60-те години на XX век главните представители на вирджинската школа създават научното списание „Обществен избор“ (*Public Choice*), което днес е водещото специализирано издание за т.нар. нова политическа икономия. За да бъде осигурен форум и за конституционната икономика, през 1990 г. започва да излиза и списание „Конституционна политическа икономия“ (*Constitutional political economy*). До края на живота си Бюкяън публикува повече от 20 книги и 200 научни статии в икономически списания (Buchanan, 1999-2002). Сред тях има и изследвания, които попадат в „погранични“ области на икономическата наука – той е критикуван неведнъж² именно за тези неортодоксални икономически разработки.

Мисловният подход на Бюкяън в конституционната икономика е насочен решително срещу някои елементи на традиционната *икономика на благосъстоянието* (*welfare economics*, Buchanan, 1959). Той не изхожда от добронамерения, т.е. икономически неутрален или алтруистичен, политик. Обратно, както повечето представители на теорията на обществения избор, Бюкяън възприема политиките като рационални и максимизиращи полезността си актьори, които взаимодействат в рамките на политическия процес с други икономически агенти. Всички участници в политическия процес оптимизират изгодата си посредством размяна и правят това доброволно. Задачата на държавата е да координира оптимизирането, така че чрез доброволната раз-

² Оспорвано е например връчването на Нобеловата награда на Бюкяън през 1986 г. за работата му върху колективните решения поради близостта на изследванията му с политологията.

мяна да се стига до желани на колективно ниво резултати (срв. също с Wicksell, 1896). По такъв начин съществува аналогия между политическата сфера и пазарите на блага, където доброволната размяна е игра с положителен резултат за рационалните участници. Централно обстоятелство в моделите на Бюкянън е, че те предвиждат компенсация за извършени услуги и в политическата област и така противостоят на традиционни разсъждения в икономиката на благосъстоянието (Buchanan, 1959).

Разбира се, преследването на собствени интереси от рационалните политици може да доведе до обществено нежелани, т.е. неефикасни, резултати. Примери в това отношение са разходи, разрешени от политици, за да се привлекат гласоподаватели на следващи избори, или общо увеличение на държавните разходи като средство за осигуряване на преизбирането. Така политически обещания, дадени преди или след изборите, могат да доведат до повишаване на разходите много над ефикасното равнище. С това Бюкянън обяснява раздутите и непрекъснато растящи държавни бюджети. Очевидно тази позиция противоречи не само на традиционната икономика на благосъстоянието, която си поставя за цел единствено отстраняването на пазарните дефекти, а и на кейнсианската идея за дефицитното харчене (deficit spending).

Въпреки че идеите на Бюкянън са формирани под силното въздействие на демократичната политическа система на САЩ, допускането за максимизиращия личната си изгода политик може да бъде подкрепено от емпирични изследвания на поведението на демократично избрани политици по целия свят. Това поведение понякога отговаря на очакванията за добронамерения политик, но често може да бъде определено като търсещо облаги (ренти) или корумпирано. Разбираемо е, че подобно поведение не води до ефикасни резултати. Вследствие от това обществата развиват колективни механизми за възпрепятстването му или най-малкото за неговото ограничаване. По такъв начин фундаменталните правила, по които са организирани обществата, попадат в центъра на икономическия анализ.

Изследването на тези правила е в ядрото на конституционната икономика. Следователно не става въпрос за поведение при предварително зададени правила, а за обществения избор на правила (или на конституция), чрез които се определят подчинените им правила от по-ниско равнище.

Като отправна точка при представянето на конституционната икономика тук ще използваме статията „Областта на конституционната икономика“ (*The Domain of Constitutional Economics*) (вж. Buchanan, 1990; срв. също с Wagner, 2017, p. 57-85; Pies, 2016).

Конституционна икономика

Конституционната икономика търси правилата, които правят възможно подобряването на положението на индивидите в политически организирана група. При това всички правила се изследват от перспективата на тяхното

възникване, налагане и оправдаване на съществуването им. Сравняват се едни с други институционални *рамки* на поведението, т.е. системи от правила или конституции. Допуска се, че членовете на дадена политическа организация *съзнателно* избират сами да си наложат някакъв ред, който поставя *ограничения на действията* им, както и на индивидуалните им възможности за лично разгръщане (Buchanan, 1990, p. 11).

Както и другите традиционни икономически подходи, конституционната икономика изхожда от методологическия индивидуализъм и от допускането за рационален субект на избора. Предпоставката на методологическия индивидуализъм позволява извеждането на колективни решения от индивидуалния избор. Всяко обществено решение като колективно е сума от всички индивидуални решения. При вземането им икономическите актьори отчитат асиметриите в информацията, очакванията относно поведението на останалите и утвърдените поведенчески норми. Конституционната икономика се различава от общата икономическа теория по обстоятелството, че тук индивидите *избират между различни ограничения*.

Това изглежда контраинтуитивно, тъй като самоограниченията на поведението на пръв поглед противоречат на максимизирането на полезността. Неокласическото допускане, че „повече е по-добре“, се заменя с „ограничението е по-добро“. От гледната точка на конвенционалната икономическа теория, която приема съществуването на екзогенни институции, т.е. правила, и анализира икономическото оптимизиране при дадени предпочитания, изглежда нелогично определен индивид сам да си налага ограничения и да стеснява възможностите си за избор (Buchanan, 1990, p. 2-3). Как може да бъде обяснено това?

Самоналоженото ограничение на поведението може да бъде интерпретирано смислено в контекста на максимизирането на полезността само ако отказът от свобода се схваща като обществена размяна. Такава размяна е налице, когато останалите членове на обществото също се съгласяват да ограничат своята свобода на действие и да прилагат даденото правило, т.е. да се откажат от същите права на свободен избор. Подобно поведение е логично единствено ако предимствата, които един член на обществото получава чрез самоограничаването си, са по-големи, отколкото недостатъците от загубата на свобода на действие. Ако отказът от свобода се възприеме като размяна, ограниченията не са недостатък, а са сходни с благата в традиционната икономика. В общия случай чрез подобна размяна на права на свободно действие може да възникне колективно по-добра ситуация за обществото.

Развитият от Бюкяньн модел на политическата размяна може да се разглежда като модел на разменната икономика в смисъла на Еджуорт. Тъй като в конституционната икономика индивидът избира между правила, ограничаващи собствените му действия, тези правила възникват *ендогенно*, т.е. чрез проявен избор. Кой конкретен ограничения избира едно общество, зависи от самото него (срв. с Vanberg, Buchanan, 1989). От основно значение е общест-

веният консенсус относно това кои правила трябва да бъдат в сила, а този консенсус се постига само в (демократичния) политически процес.

Бюкяньн представя проблема и решението на основата на „дилемата на затворника“ (вж. Buchanan, 1993). Приема се, че играчите А и В представляват съответно множество индивиди в дадено общество. На схема 1 са нанесени ординални стойности за полезността. Пространството на колективните резултати за двама играчи обхваща стратегиите СС, CD, DC и DD. Без координация всеки играч постъпва егоистично в политическото взаимодействие и се стига до неефикасното равновесие на Неш DD.

Схема 1

Дилема на затворника

		Играч В	
		Сътрудничество	Измяна
Играч А	Сътрудничество	3,3	1,4
	Измяна	4,1	2,2

Източник. Buchanan, 1993.

Общото между резултатите СС и DD е, че генерират еднакви стойности на полезността за двамата играчи. Колективният желателен резултат би бил СС. Обратно, ходовете CD и DC водят до различни по размер полезности. Подходът на Бюкяньн се заключава в това, че обществото, т.е. играчите в този случай, трябва да приемат такива правила, които правят задължително всички играчи да постигат като резултат еднакви стойности на полезността. Ако играчите А и В постигнат съгласие за тези правила, т.е. ако си самоналожат ограничението да не правят нито хода CD, нито DC, матрицата се стеснява до възможните резултати СС и DD. Рационалният избор на двамата играчи тогава би бил СС (схема 2).

Схема 2

Диагонални избори

		Играч В	
		Сътрудничество	Измяна
Играч А	Сътрудничество	3,3	XXXX
	Измяна	XXXX	2,2

Източник. Buchanan, 1993.

Този прост модел онагледява основната идея. Ако се постигне съгласие за дадено правило – насрещното отказване (размяна) от ходовете CD и DC, се стига до ефикасно равновесие по Неш.

В контекста на теорията на стопанския ред Бюкянън се позовава на класическата политическа икономия на Адам Смит. Идеята е, че обществото избира основно правило (обща рамка, конституция), за да направи възможно подобряването на положението на всички индивиди. Това основно общо правило в смисъла на Смит е конкурентният пазар, който като конструкция се противопоставя на контролираната от държавата търговия при меркантилистичната система. Концепцията на Смит, свързана с икономиката на благосъстоянието, е, че при положение че се наложи правилото да се генерира размяна чрез конкурентните пазари, може да се стигне до повишаващи благосъстоянието резултати за всички индивиди. Така е и индивидуално, и колективно рационално да се постигне съгласие за подобно общо правило и да се ограничи държавната намеса в икономиката (Buchanan, 1990, p. 9-11). Следователно в обществото трябва да съществува консенсус, че ще се следва едно и също правило, в случая – индивидуална размяна през пазарите като централен координационен механизъм.

Според Бюкянън обаче подобни подходи от класическата политическа икономия стават релевантни за конституционната икономика само когато се прилагат и елементи от договорната теория в политическата философия (вж. Buchanan, 1990, p. 10-11). Това се отнася за възникването и оправдаването на организацията *държава*. Индивидите трябва да се съгласят с възникването на държавата, на *Левиатан*. Те трябва да желаят да бъдат управлявани. Актьорите дават своето съгласие, защото постигат индивидуални предимства чрез отказа от лични свободи при създаването на държавата. Пиес описва отказа от права като индивидуална инвестиция в бъдещето, при която се образува общество, а дългосрочните ползи от тази инвестиция са по-големи от цената на отказа от свобода (вж. Pies, 2016, p. 33).

На по-ниското равнище се осъществява формиране на правилата в държавата (Buchanan, Tullock, 1962). Независимите индивиди с нехомогенни предпочитания се съгласяват с отказа от права, когато получават нещо в замяна. По този начин политическото пространство прави възможно съгласуването на отделните интереси (Buchanan, Tullock, 1962). В такъв смисъл конституционната икономика представлява политическа философия за демокрациите на основата на договорната теория и е базирана върху класическата политическа икономия – независими рационални индивиди сравняват институционални рамки на действие с възможни алтернативи и избират сред тях най-добрите за себе си (вж. Buchanan, 1990, p. 12). Така индивидуално рационалното поведение допринася за реализирането на колективни подобрения.

Към конституционната икономика са отправяни множество критики. Една от тях е свързана например с допускането, че съществуват еднозначни подредби на предпочитанията, т.е. че са възможни решения с участието на всички индивиди относно правила, които впоследствие да важат за цялото общество. С други думи, предполага се, че може да се постигне ранжиране на различните правила, което освен всичко друго трябва да бъде стабилно

във времето, тъй като в обществата не могат постоянно да се въвеждат нови системи от правила. В случая под съмнение се поставя реалистичността на тези допускания. Същевременно в моделите не се взема под внимание и възникването на предпочитанията към правила (Buchanan, Tullock, 1962). За да се преодолеят посочените несъвършенства в подхода, може да се допусне учене чрез утвърдени правила, така че да се стига до повтарящо се избиране на същите правила.

Друг проблем е, че в общия случай се игнорират рискът и особено несигурността от поведението на останалите актьори в политическото пространство. Основен въпрос, който също често се пренебрегва в моделите, е кой принадлежи към обществото и има право да определя правила. Например на фона на обществения дебат в САЩ през 50-те и 60-те години на XX век относно ограничените изборителни права това изглежда релевантен аспект. Самият Бюкянън взема отношение по някои от описаните проблеми на конституционната икономика (Buchanan, 1990, p. 13-15).

Междувременно някои историци отправят друг вид нормативна критика към конституционната икономика. МакЛийн (MacLean, 2017) представя подхода на Бюкянън като научно обосноваване на консервативна политическа програма, с което се цели да се замъглят принципите на американската демокрация в полза на един либертариански обществен модел. Според него Бюкянън полага научните основни на политически концепции, задълбочаващи неравенството в обществата. Логическият подход на конституционната икономика, който предполага правилото на единодушието при колективни подобрения, обаче по-скоро противоречи на тази търсена връзка между концепциите на Бюкянън и реалното обществено развитие.

Обобщение

Конституционната икономика предлага икономическо обяснение на човешкото поведение в политиката. В основата му е размяната с цел собствена изгода на свободи между индивиди и групи с общи интереси. По този начин на размяната и на конкуренцията се приписва координираща роля и в политическия процес. Централен е тъкмо този направляващ механизъм при избирането на системи от правила. Подходът е либертариански – държавните действия са израз на индивидуалните решения на дееспособни членове на обществото. В този смисъл държавата не действа сама по себе си. Държавата (политическата арена) изпълнява функцията да артикулира индивидуални интереси в политическото пространство и така да намира колективни и консенсусни решения за определен комплексен координационен проблем (вж. Pies, 2016, p. 38).

С помощта на конституционната икономика Бюкянън успява да обясни защо хора с различни предпочитания решават съзнателно да се подложат на ограничения на поведението си, т.е. да възприемат използването на системи

от правила. Така той разширява традиционната икономика на благосъстоянието с нормативен подход, който прилага политическата философия на обществото, базирана върху теорията на договорите, към модерните демократични процеси. Хората правят рационални избори *между* алтернативни системи от правила – с това допускане конституционната икономика обогатява теорията на общественния избор.

Същевременно изводите, до които се достига в рамките на конституционната икономика, за процесите на формиране на правила в обществото могат да се приложат относно други организации, например синдикати, сдружения на работодатели, мултинационални компании или съдружия.

Както теорията на общественния избор, така и конституционната икономика могат да се комбинират успешно с концепции на новата институционална икономика. Теоретични паралели и съдържателни припокривания има при анализа на транзакционните разходи на алтернативни системи от правила, при позитивната и нормативната договорна теория и при приложението на теорията принципал-агент към политическата сцена. В този смисъл Бюкяън и вирджинската школа възстановяват не само връзката с нормативната класика, но и позиционират конституционната икономика в канона на модерните икономически теории.

Използвана литература:

Беев, И. (2017). Икономическа конституция. Функционална и фактическа. С.: ИК-УНСС.

Браун, Ч., П. Джаксън (1998). Икономика на публичния сектор (адаптиран вариант). С.: Пъблиш Сай Сет-Агра ООД.

Бюкенен, Дж. М. (1991). Минималната политика на пазарната система. – Икономическа мисъл, N 6, с. 80-87.

Седларски, Т. (2013). Нова институционална икономика. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Седларски, Т. (2011а). Икономика и право – икономически анализ на възникването и ефектите на правните норми. – Икономически алтернативи, N 1, с. 82-102.

Седларски, Т. (2011b). Бариери пред ефективния институционален избор: Защо невинаги се налагат икономически най-целесъобразните институции. – В: Годишник на Стопанския факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, Т. 9, с. 205-229.

Седларски, Т., Г. Димитрова (2016). Поведенчески публични финанси. – В: Годишник на Стопанския факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, Т. 14, с. 235-254.

Brennan, G., H. Kliemt, R. Tollison (eds.). (2002). *Methods and Morals in Constitutional Economics*. Springer. Berlin.

Buchanan, J. M. (1949). The Pure Theory of Government Finance: A Suggested Approach. – *Journal of Political Economy* 57(6), p. 496-505.

Buchanan, J. M. (1959). Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy. – *Journal of Law & Economics* 2(Oct.), p. 124-138.

Buchanan, J. M. (1987). The Constitution of Economic Policy. – *American Economic Review* 77(3), p. 243-250.

Buchanan, J. M. (1990). The Domain of Constitutional Economics. – *Constitutional Political Economy* 1(1), p. 1-18.

Buchanan, J. M. (1993). How can constitutions be designed so that politicians who seek to serve „public interest“ can survive and prosper? – *Constitutional Political Economy* 4(1), p. 1-6.

Buchanan, J. M. (1999-2002). *The Collected Works of James M. Buchanan*, 20 volumes. Indianapolis: Liberty Fund.

Buchanan, J. M., G. Tullock (1962). *The Calculus of Consent*. Ann Arbor. University of Michigan Press.

Congleton, R. (2002). Buchanan and the Virginia School. – In: Brennan, G., H. Kliemt, R. Tollison (eds.). *Methods and Morals in Constitutional Economics*, Springer. Berlin, p. 23-38.

MacLean, N. (2017). *Democracy in Chains*. London: Scribe Publications.

Pies, I. (2016). James Buchanans konstitutionelle Ökonomik. – In: *Moderne Klassiker der Gesellschaftstheorie*. Stuttgart: utb, p. 23-42.

Vanberg, V., J. M. Buchanan (1989). Interests and Theories in Constitutional Choice. – *Journal of Theoretical Politics* 1(1), p. 49-62.

Wagner, R. E. (2017). *James E. Buchanan and Liberal Political Economy: A Rational Reconstruction*. Lexington: Lanham MD.

Wicksell, K. (1896). *Finanztheoretische Untersuchungen: Nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens*. Jena: Gustav Fischer.

7.XII.2017 г.